

УДК 338.532(477)

JEL A 13, J 17

БУРКИНСКИЙ Б.В.

академік НАН України, д-р екон. наук, проф.

директор

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044

СТЕПАНОВ В.Н.

д-р екон. наук, проф.

головний наук. співробітник

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044

НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ І ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ (МЕТОДОЛОГІЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті обговорюються питання теоретико-методологічного осмислення національних цінностей і інтересів як проблеми суспільно-управлінської імплементації. Розглядається фрактальна модель взаємодії сукупності національних цінностей з позицій їх системно-параметричної інтерпретації. В українському контексті національні цінності обговорюються як ключова проблема суб'єктності вільної і незалежної громадянської нації, і суверенної незалежної держави

Ключові слова: *національні цінності, економічні інтереси, економічний аспект національних цінностей України*

BURKINSKY B. V.

Dr.Sc. (Economics), Prof., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine

Director

Institute Of Market Problems And Economic&Ecological Research of the

National Academy Of Sciences Of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odessa, Ukraine

STEPANOV V. N.

Dr.Sc. (Economics), Prof.

Institute Of Market Problems And Economic&Ecological Research of the

National Academy Of Sciences Of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odessa, Ukraine

NATIONAL INTERESTS AND VALUES OF UKRAINE (APPLIED AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH)

The article discusses theoretical and methodological issues of national values and interests as a problem of social and administrative implementation. Attention is drawn to the conditions, prerequisites and driving forces for the development of the most significant values of Ukraine. The issues of concretization and systematization of national values of various significance are discussed. A fractal model of interrelations of national values is considered from the point of view of the system-parametric interpretation. Particular attention is paid to the issue of «anti-values», that are considered as an important problem of national security. In the Ukrainian context, national values are discussed as a key issue of the subjectivity of a free and independent civil nation. On the basis of the study of certain problems of national values, which have been worked out on an expert level, from the standpoint of the parametric general theory of systems and the theory of fractals, some of the most important conclusions are formulated, which have a purposeful setting to receive answers to the modern challenges concerning the mission of the new Ukraine in the world. There are considered the senses, the existence of Ukraine and its peoples in the context of systemic crises, its present formation and future development, as well as taking into account the many factors, including the threatening nature, from which the survival and sustainable existence of Ukrainian are set. These synthesis conclusions are summarized as follows. National values, as a category of the theory of sustainable development and the theory of national security, are

extremely poorly developed, especially for countries such as Ukraine, which are in a long-term systemic crisis and under harsh conditions of the transition economy, which is complicated by the tendencies of increasing level of conflicts surrounding the world. One of the important issues of the theory of national values should be considered as the problem of antivalues as a permanent factor, which, in turn, should be regarded as a system of threats to the existence of Ukrainian statehood. Approval of values in the worldview of Ukrainians, the development of their value orientations today is an important task of science. At present, the necessity of setting of the task of forming of the theory and practice of managing of national values in relation to the conditions of great uncertainty of modern processes of transformation and the consequences of those or other decisions that are difficult to predict is actualized.

Keywords: National values, economic interests, economic aspect of national values of Ukraine

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Ціннісний підхід в наукових дослідженнях соціально-економічних, політичних й інших проблем, безперечно, займає особливе місце і має досить тривалу історію, яку пов'язують з розумінням природного, громадського та індивідуального буття, з розкриттям суті культури і т. д. Ціннісний підхід використовується у вивченні історії, економіки, психології, соціології, педагогіки, в освіті, в управлінні розвитком складних систем, у тому числі і в управлінні громадськими процесами.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Ще на початку XIX ст. класик німецької філософії І. Кант [1] запропонував суспільству "категоріальний імператив" як ціннісний загальний моральний закон, що відображає властивості матеріальних об'єктів і явищ суспільної свідомості, що характеризують значення для суспільства і людини. Ціннісні ідеологеми кантівського "категоріального імперативу" співзвучні добре відомому і знаменитому імперативу старогрецького філософа Протагора (485-410 рр. до н.е.) "людина - міра усіх речей". У XX ст. ціннісну (аксеологічну) тематику розробляли представники феноменології, теорії соціальних дій, марксистської філософії, багатьох природних, технічних і гуманітарних наук [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільних процесів співвіднесення їх з цінностями стає, по-перше, визначаючою світоглядною та методологічною позицією людини і суспільства, по-друге, гуманістичною ідейною основою руху по шляху творення і прогресу, раціональною організацією всієї життєдіяльності. Ціннісний підхід до дослідження сучасних проблем сталою розвитку таких складних систем як громадянська нація розроблений далеко недостатньо. Цей посыл в повній мірі відноситься до проблеми вивчення національних інтересів і цінностей України, розуміння яких має неоціненне значення для формування національної ідеології облаштування держави.

Ці питання в сучасних умовах становлення України, що ускладнюється актуалізуються у все більшій мірі і вимагають більш глибокого осмислювання теоретико-методологічного обґрунтування.

Постановка питань про необхідність розробки методологічних аспектів формування взаємопов'язаних національних інтересів і національних цінностей України ставилися в роботах [3 -6]

Формулювання цілей дослідження. Виходячи з умов необхідності розробки теоретичних і методологічних питань формування національних інтересів і цінностей в контексті суспільно-управлінських імплементацій, в даній роботі ставиться задача розробки базових методологічних основ і методичного підходу до деякої системної формалізації національних цінностей і інтересів як великої сукупності різнорівневих і різноспрямованих цінностей взаємопов'язаних з національними інтересами. Сформульована предметна область дослідження зорієнтована на конкретний об'єкт дослідження - національні цінності і інтереси України.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Про національні цінності та інтереси України говорили, говорять і будуть говорити громадські та державні діячі аж до перших осіб держави. Проте, національні цінності та інтереси як категорія теорії розвитку, теорії управління та теорії національної безпеки розкрита вкрай слабо. В широкому розумінні національні цінності і інтереси пов'язуються з об'єктивно значущими цілями і завданнями національної держави як цілого. В Конституції України найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека» [7, ст. 3] ..

Проблему національних цінностей і інтересів України - нового незалежного суспільства, що відроджується, як правило, пов'язують з національною ідеєю, яка нині розуміється як формування і створення української вільної самостійної національної держави, в основу якої мають бути покладені українські національні цінності і, в першу чергу, українська культура і мова, які будуть грати головну роль у всіх сферах громадського життя на всій території України (Конституція України, ст. 10).

Зазначеними вище цінностями далеко не вичерпується повнота змісту національних цінностей.

Для довідки вкажемо на досвід визначення вищих інтересів і цінностей в деяких інших країнах. Зокрема:

в «Стратегії національної безпеки США» (1992 р) визначається що «вищими національними інтересами є ... виживання Сполучених Штатів як вільної і незалежної держави, захист її фундаментальних цінностей, інституцій та безпеки населення» (цитуються по [4, с. 12]); в якості вищої цінності для деяких країн визначається «максимальна життєздатність країни» [8, с.3].

Надалі під час обговорення проблеми національних цінностей і інтересів нами будуть використовуватися насамперед такі ключові поняття як суб'єктність держави, громадянське суспільство, громадянська нація, які найбільшою мірою відображають концепт європейських цінностей, на які в даний час зорієнтована Україна

Звернемо увагу ще на один методологічний аспект вивчення сукупної безлічі різноманітних різнорівневих національних цінностей, яку (безліч) можна формалізувати як простір. Така аналогія широко використовується в математиці, фізиці, кібернетиці.

З математичної точки зору простір - це безліч об'єктів, які називаються його точками. Розглядаючи безліч таких точок в якості простору враховують тільки ті їх властивості, які, визначаються введеними відносинами, тобто «геометрією» простору. Фазові простори - це сукупність стану фізичної системи, які розглядаються як точки цього простору і можуть при цьому певним чином групуватися в траєкторії. Реальність введених аналогій для громадських (соціальних, економічних, політичних) процесів визначається зв'язком цих процесів у часі і в просторі в звичайному сенсі, тобто виявляються просторово-подібними за своєю структурою. У сучасній теорії оборотних і необоротних процесів розглядаються безлічі точок у фазовому просторі системи, до яких притягуються сусідні траєкторії. Ці безлічі називаються аттракторами. Необхідні аттрактори називають фракталами. Дотримуючись даної аналогії до числа фракталів можна віднести національні цінності, а до числа траєкторій, що змінюються в часі - національні інтереси. Для системної формалізації великої сукупності різнорівневих і різнозначимих національних цінностей можна вибрати відомо класичну модель "дерево цілей", яка дозволяє вирішити просту задачу ієрархічного візуального представлення набору цінностей, і проведення аналізу проблемної ситуації [3-7]. Системна конструкція типу "дерево цілей", відповідно Б.Мандельброту [9] може розглядатися як фрактал. Виходячи з фрактального концепту аналізу складних проблем запропоновано фрактальну модель системно-параметричного уявлення великої сукупності національних цінностей України. Конкретизація національних цінностей проводилась на основі аналізу робіт [3-6]. Сукупність обраних цінностей було згруповано в три системні блоки, що відображають такі параметри: «національний дух», «якість життя» і «творчі здібності». Змістовна сутність цих параметрів зводиться до наступного:

1) національний дух (національна духовність) як функція, з одного боку високоорганізованої матерії, результат суспільно-історичної практики людей, народу, а з іншого - стійкість народу (країни) у важкі періоди негараздів, криз, війни;

2) якість життя народу (країни) як основна концепція його (її) виживання і поступального, сталого розвитку (зазначимо, що якість життя - ключова мета розвитку світової спільноти, що знайшло відображення в новій версії міжнародних стандартів ISO серії 9000: 2000 [6, с. 268]).

3) творча здатність (креативність) нації - свідомо доцільна (цілеспрямована), творча діяльність людей на благо свого народу, суспільства, своєї країни Евристична модель узагальненої системи національних цінностей стосовно України, заснована на авторських неформальних, інтуїтивних міркуваннях, представлена на рис.1, передбачає 4-х рівневу ієрархію системи національних цінностей, а саме, найвища цінність, фундаментальні цінності, основоположні (базові) цінності, системоутворюючі цінності - субцінності.

Деяка (попередня) деталізація національних цінностей систематизована в табличній формі (табл. 1).

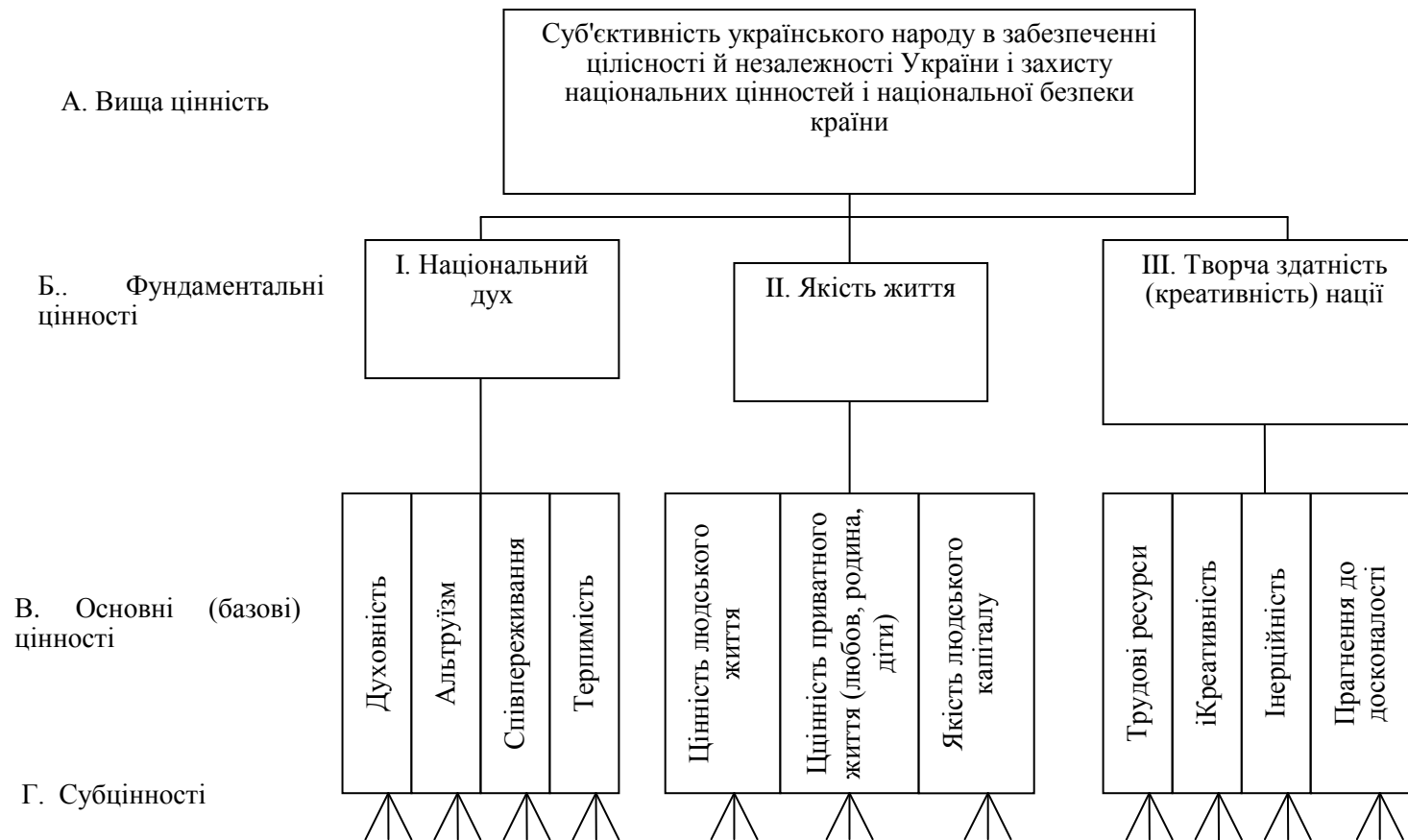

Рис. 1. Фрактальна модель системно-параметричного представлення національних цінностей України

Деяка системологія національних цінностей, що представлена на рис. 1 і в таблиці. 1 розглядається авторами в наступних контекстах: по-перше, в якості базової основи формування системи забезпечення найвищої цінності українського народу - це по-перше, суб'єктність української громадянської нації в забезпеченні захисту і реалізації національних цінностей і інтересів країни; по-друге в якості настановної, яка вимагає подальшого осмислення, розширення і уточнення в контексті нинішніх і майбутніх інтересів в становленні української громадянської нації і зміцненні економічної незалежності і суверенної України.

Таблиця 1

Системна деталізація національних цінностей України

Фундаментальні цінності	Основоположні (базові) цінності	Системотворюючі (елементні супідрядні цінності) - субцінності
1	2	3
I. Національний дух	1.1. Духовність («душа народу»)	Віра. Духовні основи. Совість. Нероздільність релігійного і мирського. Почуття сорому. Ідея колективного порятунку
	1.2. Альтруїзм	Соборна моральність. Безкорисливість, самопожертва. Месіанський компонент національної цінності.
	1.3 Співпереживання	Солідаризація. Чуйність. Заступництво за слабких. Етика допомоги
	1.4. Терпимість	Соціальна рівність. Соціальний патерналізм (захист слабких). Етноконфесійна компліментарність. Несуперечливість національного менталітету та існуючої моделі організації держави і суспільства. «Симфонія народів».
II. Якість життя	2.1. Цінність людського життя	Висока біосоціальна якість (фізичне здоров'я населення) колективна турбота про дітей і старих. Традиції громадської скорботи і допомоги при похоронах. Ухвалення заповіді «не убий»
	2.2. Цінність приватного життя (любов, родина, діти)	Сакралізація материнства. Сакралізація дитинства. Цінність багатодітності. Колективна турбота про сиріт. Шанування предків
	2.3. Якість людського капіталу	Накопичення знання. Сукупність природжених здібностей і накопичених знань. Навички (досвід), кваліфікація. Запас здоров'я
III. Творча здібність (креативність) нації	3.1. Колективізм	Наявність творчої національної ідеї. Етика громадського обов'язку. Наявність державотворчого народу: святенність військової служби, мобілізаційний потенціал суспільства. Традиції, ціннісне преемство.
	3.2. Креативність	Рациональне мислення. Традиції народного виховання досвід і ментальність. Проблемно-орієнтоване навчання, що розвивається
	3.3. Інноваційність	1) здатність до нововведень, новацій, підтримувати високий рівень інноваційного процесу, нарощувати інноваційний потенціал; 2) вміння створювати інноваційні системи, проводити ефективну державну інноваційну політику
	3.4. Прагнення до досконалості	Постійно діючий в країні фактор роботи краще, покращувати якість життя.

Спробуємо осмислити в першому наближенні представлену вище систему національних цінностей України в контексті вищої цінності українського народу - довгострокове (в межі вічне існування) збереження самої України як єдиної, неподільної, територіально цілісної країни.

В Україні найбільш важливою фундаментальною цінністю слід позначити людське життя і гідність за будь-яких умов і обставин, в тому числі і в умовах військових дій і внутрішніх майданів-революцій (на жаль, в цьому питанні в Україні існують серйозні проблеми, що потребують вирішення на законодавчому рівні). Цінністю України є: історія країни (на всіх періодах), історія розвитку

науки і культури, і промисловості, в тому числі історія розвитку авіації, суднобудування, машинобудування, агропромислового комплексу, морського транспорту та інших сфер виробництва; історичні, культурні пам'ятники, історичні накопичені духовні цінності українського народу і всіх інших народів України (в Україні проживало і проживає понад 130 національностей)

До особливо важливої цінності України на сучасному етапі розвитку, на нашу думку, слід віднести формування української громадянської нації як одного з важливих імперативів консолідації та зміцнення країни. При цьому громадянську націю слід розглядати не стільки як «плавильний котел», скільки як «симфонія народів».

До іншого за важливістю для майбутнього України ціннісному імперативу слід віднести дієву децентралізацію державного управління, наприклад, по типу Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії та багатьох інших процвітаючих країн. На думку більшої кількості вітчизняних і зарубіжних вчених та фахівців-практиків у галузі державного управління, що, не вирішивши проблему децентралізації, Україна може опинитися перед загрозою розпаду. Віддаючи належне питанню встановлення важливих національних цінностей України вважаємо за необхідне наголосити на важливості наступних двох аспектів цієї проблеми: по-перше, захист вищих цінностей України як від внутрішніх так і від зовнішніх зазіхань повинен вважатися першочерговим обов'язком держави і кожного громадянина цієї країни; по-друге, національні цінності України як ключові чинники життєздатності сторони повинні мати повноцінне відображення в державних документах найвищого рівня - це перш за все в Конституції України.

Підсумовуючи системне осмислення проблем національних цінностей вважаємо за необхідне особливо звернути увагу на деякі рушійні сили (свого роду α -фактори), які прямо або побічно позитивно впливають практично на всі складові зазначених підсистем, тобто є імперативами прогресивного розвитку України. До цих імперативів, на нашу думку слід віднести: наявність української громадянської нації, що стійко розвивається як цілісної консолідованої і згармонізованої системи, яка об'єднує громадян країни незалежно від етнічної приналежності і соціального стану; розвиток громадянського суспільства, як суб'єкта всіх суспільних процесів; забезпечення прав і свободи людини в країні на основі організації дієвої системи демократичних інститутів; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; створення самодостатньої сталої соціально-екологічно орієнтованої економіки, що розвивається; сталий розвиток науково-технічного потенціалу країни; проведення політичного зміцнення генофонду українського народу, його фізичного здоров'я, морального інтелектуального потенціалу, національної гідності українців; забезпечення миру в країні і на її кордонах, досягнення рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма державами.

На нашу думку, виходячи з загального закону подвійності, закону заперечення - заперечення, методологічних положень теорій антиресурсу і анти капіталу [10] при вивченні проблеми національних цінностей України слід враховувати присутність і вплив на долю держави антицінностей. До антицінностей для України можна віднести:

1) територіальні поступки (необгрунтована передача Україною за рішенням суду в Гаазі на користь Румунії частини акваторії Чорного моря в районі острова Зміїний);

2) скорочення (втрата) державної території - з досвіду різних країн такі втрати відбуваються в результаті сепаратистських референдумів, революційних і контрреволюційних подій, захоплень території іншою державою (наприклад, «анексія Криму Росією»);

3) скорочення і будь-яка форма зниження якості народонаселення (в Україні за останні 25 років населення скоротилося майже на 10 млн. осіб);

4) зниження якості інституційного потенціалу держави, в тому числі пов'язаного зі зниженням рівня керованості та наявності нараженості всілякому впливу;

5) радикальний етноцентризм і націоналізм, що ослаблюють цивілізаційні і суперетнічні зв'язки і сприяють конфліктогенності (наприклад, етноцентризм в Молдові в 1992 р. привів до війни і відділенню Придністров'я). На нашу думку, методологія ідентифікації антицінностей для України повинна базуватися на принципах нелінійного аналізу кризових явищ і процесів, точок біфуркації і прогнозуванні критичних рівнів стійкості, які можуть загрожувати розпадом країни. При цьому слід брати до уваги те, що в кризових умовах відтворюється безліччю різноманітних антицінностей - різні фобії, регіональна автономізація - сепаратизм, заперечення історичної спадкоємності, ревізія минулого на шкоду майбутньому, політико-економічне відокремлення (автаркія), які можуть відбуватися в результаті кризи політичних, економічних та інших відносин, девальвація цінностей

державного служіння, експансія контр-культури зростання ступеня відкритості як фактора посилення зовнішнього впливу і зниження рівня суверенності держави і ін.

При цьому особливо слід враховувати наступне. Багато здавалося б цілком очевидні цінності при певних умовах можуть надаватися антицінностями. Наприклад, фактично безмежна відкритість України перед США і ЄС має не лише позитивні, а й серйозні негативні ефекти. Як порівняльний приклад різнорівневої відкритості держав можна привести Швейцарію і Україну. Швейцарія намагається бути повністю незалежною в своїх рішеннях щодо відносин з ЄС і не хоче зв'язуватися з офіційним вступом в ЄС. Україна знаходиться в неадекватно більшій економічній і політичній залежності - від ЄС і США.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі вищевикладених проблем національних цінностей, які опрацьовані на експертному рівні, з позиції параметричної загальної теорії систем і теорії фракталів, спробуємо сформулювати деякі найбільш важливі висновки, які мають цілеспрямовану установку на отримання відповідей на сучасні виклики, що стосуються місії нової України в світі, сенсів існування Україна і її народів в умовах системних криз, її сучасного становлення і майбутнього розвитку, а також з урахуванням безлічі факторів, у тому числі загрозливого характеру, від яких залежить виживання і стійке існування української державності. Ці узагальнюючі висновки можна звести до наступного.

1. Національні цінності, як категорія теорії сталого розвитку та теорії національної безпеки держави розроблені вкрай слабо, особливо стосовно до таких країн як Україна, яка знаходиться в довгостроково системній кризі і в жорстких умовах перехідної економіки, що ускладнюється тенденціями посилення рівня конфліктності навколишнього світу. Проблема національних цінностей - це проблема величезної кількості різноманітних і різнорівневих цінностей, серед яких можуть бути виділені як відносно стійкі цінності, що визначають «буття» держави, так і змінювані в часі цінності, які визначають здібності народу і держави до адаптації до нових умов і результативному розвитку. При цьому слід брати до уваги, що головним імперативом всієї множини національних цінностей слід вважати людину «як міри всіх речей».

2 Одним з важливих питань теорії національних цінностей слід вважати проблему антицінностей як постійно діючий фактор, який, в свою чергу, слід розглядати як систему загроз існуванню української державності. До числа таких загроз можуть бути віднесені всілякі стратегічні пастки, помилкові ідеології, нав'язувані державі ззовні, в тому числі навіть, здавалося б, такі позитивні для держави, як фінансова допомога міжнародних організацій та ін., що перетворюють країну в об'єкт прийнятих ззовні рішень.

3. Затвердження цінностей у світогляді українців, розвиток їх ціннісних орієнтацій є сьогодні важливим завданням науки. Недооцінка ціннісного світогляду, будь-який відхід від закону цінності в розвитку, всяке нехтування ціннісними орієнтаціями буде негативно позначатися на змісті етапів і кінцевих результатах розвитку країни.

4. В даний час актуалізується необхідність постановки задачі формування теорії і практики управління національними цінностями стосовно умов великої невизначеності сучасних процесів трансформації і наслідків тих чи інших рішень, що важко прогнозуються. При цьому при виробленні управлінських рішень слід брати до уваги, що найбільш важливими і постійно діючими підставами цілеполягання і діяльності систем управління є вищі цінності України, які відображають стан і можливості життєстійкості і життєустрою країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. История философии: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис. Книжный дом, 2002. – с. 437-439
2. Бушуев С.Д. Ценностный подход в управлении и развитием сложных систем / С.Д. Бушуев, Д.А. Харитонов // Управление развитием сложных систем. - 2010. – Вип.1. – с. 10-15
3. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. – К.:Текст, 2003. – 459с.
4. Горбулин В.П. Национальна безпека: порядок денний для України / В.П. Горбулин. О.Ф.Белов, В.Литвиненко.-К.:ВД»Стилос», 2009.-126с.
5. Буркинский Б.В. Методологические и прикладные основы исследования национальных и

- региональных интересов (социально-эколого-экономический контекст) / Б.В.Буркинский, В.Н.Степанов.- Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2011.-74с.
6. Косюра В.Т. Качество во имя жизни / В.Т. Косюра, Л.А. Осипова.-К.: Освита Украины, 2009-320с.
  7. Конституция Украины: Принята на пятой сессии Верховной Рады Украины 28 июля 1996 г. // Голос Украины.-1996-№138 с (27 июля).-с.5-11
  8. Высшие ценности для России // Вестник Центра: Информационный бюллетень Центра проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования-2011.-Выпуск3.-с.3-5
  9. Mandelbrot B. *The Fractal Geometry of Nature*/ V.Mandelbrot San Francisco, 1977. - 371 p
  10. Степанов В.Н. «Антикапитал» как категория социо-эколого-экономических исследований антикризисного управления /В.Н. Степанов, Д.В. Волошин. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины,2013. – 138 с.
  11. Степанов В.Н. О национальных ценностях как фундаментальной категории социально-гуманитарной науки /В.Н.Степанов//Інновації, технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва:ІІІ Міжнародн. наук.-практ. кконф. (20-21 жовтня 2017 р. м. Тернопіль). Часть II. – Тернополь, 2016. – С. 263-265

REFERENCES

1. Kant, I. (2002) *Istoriya filosofii: Entsiklopediya [History of Philosophy: Encyclopedia]*. Minsk: Interpresservis. Knizhnyiy dom [in Russian].
2. Bushuev, S.D. & Kharitonov, D. A. (2010). Tsennostnyiy podhod v upravlenii i razvitiem slozhnyih sistem [Value approach in managing of the development of complex systems]. *Upravlnnyia rozvitkom skladnih sistem - Managing of complex systems development*, Vol 1, 10-15 [in Russian].
3. Lipkan, V.A. (2003). *Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical basis and elements of national security of Ukraine]* К.:Текст [in Ukrainian].
4. Horbulyn, V.P. & Belov, O.F. & Lytvynenko, V. (2009). *Natsyonalna bezpeka: poriadok dennyi dlia Ukrainy [National security: agenda for Ukraine]*. К.:VD»Stylos» [in Ukrainian].
5. Burkinskiy, B.V. & Stepanov V.N. (2011). *Metodologicheskie i prikladnyie osnovyi issledovaniya natsionalnyih i regionalnyih interesov (sotsialno-ekologo-ekonomicheskiiy kontekst) [Methodological and applied bases of research of national and regional interests (socio-ecological and economic context)]*. Odessa: IPREEI NAN Ukrainyi [in Russian].
6. Kosyura, V.T. & Osipova, L.A. (2009). *Kachestvo vo imya zhizni [Quality for life]*. К.: Osvita Ukrainyi [in Russian].
7. Konstitutsiya Ukrainyi: Prinyata na pyatoy sessii Verhovnoy Rady Ukrainyi 28 iyulya 1996g. [Constitution of Ukraine: Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on July 28, 1996]. (1996, 28 July). *Golos Ukrainyi - Voice of Ukraine*, 1996-#138 [in Russian].
8. Vyisshie tsennosti dlya Rossii [Higher values for Russia]. *Vestnik Tsentra: Informatsionnyiy byulleten Tsentra problemnogo analiza i gosudarstvenno-upravlencheskogo proektirovaniya - Information Bulletin of the Center for Problem Analysis and State-Management Design*, 3, 3-5 [in Russian].
9. Mandelbrot, B. (1997). *The Fractal Geometry of Nature [The Fractal Geometry of Nature]*. San Francisco [in English].
10. Stepanov, V.N. & Voloshin, D.V. (2013). «Antikapital» kak kategoriya sotsio-ekologo-ekonomicheskikh issledovaniy antikrizisnogo upravleniya ["Anti-capital" as a category of socio-ecological and economic research of anti-crisis management]. Odessa: IPREEI NAN Ukrainyi [in Russian].
11. Stepanov, V.N. (2016) О национальных ценностях как фундаментальной категории социально-гуманитарной науки [About national values as a fundamental category of social and humanitarian science] *Innovatsii, tekhnologii ta intensyfikatsiia rozvytku natsionalnoho vyrobnytstva:ІІІ Mizhnarodn. nauk.-prakt. kkonf (20-21 zhovtnya 2017, Ternopil) - Innovations, technologies and intensification of national production: III International Scientific and Practical Conference (20-21 October 2017, Ternopol), part 2*, 263-265 [in Russian].